
KÂMİL EL-GAZZÎ'NİN "NEHRÜ'Z-ZEHEB FÎ TARİHİ'L HALEB" İSİMLİ ESERİNDE AYINTÂB KAZASI VE NÜFUSU

Özgür KAZCI*

İsmail Hakkı ÜZÜM**

Özet

16. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil edilen ve Osmanlı belgelerinde Ayıntâb olarak anılan şehir, tarih boyunca zengin bir kültürel yapıya sahip olmuş, Türk-İslâm mimarisinin önemli örneklerinden birini oluşturmuştur. Ayıntâb, farklı devirlerde savaşlar, göçler, salgın hastalıklar gibi halkı önemli derecede etkileyecek problemler yaşamışsa da bölgenin önemli bir yerleşim merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Tarihi süreç içerisinde Ayıntâb'ı ziyaret eden birçok seyyah, gezgin, devlet adamı gibi kişiler şehir hakkında sahip olduğu mimarisi, üretim zenginliği, bereketli toprağı gibi özelliklerinden bahsederken; bir kısmı da şehrin genel yapısı, mevcut idari-askeri-sosyal durumu, şehrin problemleri gibi konulara değinmiştir.

Bu hususta 20. Yüzyıl başlarında Ayıntâb'ın genel yapısı ve nüfusunu açıklamak amacıyla bu çalışma hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Ayıntâb ve yakın çevresi hakkında bilgiler veren ve Halep'in ilmi anlamda önemli bir değeri olarak kabul edilen Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed bin Mustafa el-Pâli el-Halebî el-Gazzî tarafından kaleme alınmış olan *Nehru'z-zeheb fî târihi Haleb* isimli eserde "Ayıntâb" bölümü incelenmiştir. Yazar eserinde Ayıntâb hakkında kısa bilgiler vermiştir. Ayıntâb ilçe ve köyleri nüfusları ile aktarılmış; ayrıca Ayıntâb'ın merkezi, ünlü aileleri ve bazı kazalar hakkında da açıklamalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: El-Gazzî, Nehru'z-zeheb fî târihi Haleb, Ayıntâb, Rumkale, Nizip, Cerablus

THE ALITAB ACCIDENT AND ITS POPULATION IN KÂMİL EL-GAZZÎ'S "NEHRÜ'Z-ZEHEB FÎ TARİHİ'L HALEB" Abstract

The city, which was included in the borders of the Ottoman Empire in the first quarter of the 16th century and is referred to as Aintab in Ottoman documents, has had a rich cultural structure throughout history and constituted one of the important examples of Turkish-Islamic architecture. Although Aintab experienced problems that would affect the people significantly such as wars, migrations and epidemics in different periods, it continued to exist as an important settlement center of the region. Many travelers and statesmen who visited Aintab in the historical process talked about the city's features such as its architecture, richness of production, and fertile lands; some of them touched on the general structure of the city, the current administrative-military-social situation and the problems of the city.

In this regard, this study has been prepared in order to explain the general structure and population of Aintab at the beginning of the 20th century. Nehru'z-zeheb fî tarihi Haleb, which was written by Kâmil bin Hüseyin bin Mohammed bin Mustafa al-Pali al-Halebî al-Gazzi, who gave information about Aintab and its immediate surroundings in the last period of the Ottoman Empire. In this work, the "Aintab" section was examined. The author gave quick facts about Aintab in her work. The populations

* Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programı ozgurkazci@gmail.com

** Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı ismailhakkiuzum@gmail.com

of Aintab districts and villages were transferred, in addition, explanations about the center of Aintab, its famous families and some towns are given.

Keywords: El-Gazzî, Nehru'z-zeheb fi târihi Haleb, Aintab, Rumkale, Nizip, Cerablus

Giriş

Gaziantep'in tarihi antik döneme kadar uzanırken; şehir, birçok medeniyetin yaşadığı, kültürlerin kaynaştığı önemli bir bölge olmuştur¹. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması aynı zamanda Suriye ve buradan Filistin yolu ile Mısır'a, doğuda İran, güneydoğuda Bağdat ve Basra Körfezine ve kuzeyde Anadolu'nun iç kısımlarına ulaşabilmesi bölgenin önemli bir ticaret ağına sahip olmasını sağlamıştır². Siyasi açıdan birçok kez farklı devletlerin egemenliğinde bulunmuş³ olan şehir bundan dolayı kültürel, mimari, sosyal yapıda farkı izler taşımıştır. Şehrin günümüzdeki mevcut yerleşim yerinin Araplar ile Bizans arasındaki mücadeleler sırasında inşa edilen kale ile başlamış olduğu⁴ dolayısıyla kalenin Gaziantep'in çekirdeğini oluşturduğu tahmin edilmiş⁵ böylece mahalleleri, kalesi, cami, hamam, bedesten ve çarşıları ile zamanla gelişerek örnek bir Türk-İslam şehri özelliğine sahip olmuştur⁶.

Halk arasında "Antep", "Gazi" unvanı alarak Gaziantep ve İslami kaynaklarda "Ayıntâb" olarak anılan şehir⁷, bulunduğu konumu, almış olduğu göçleri, çeşitli mimari özellikleri, sahip olduğu medrese, mektepler ile eğitim alanında gelişmesi, yetiştirmiş olduğu önemli şahsiyetleri gibi nedenler ile şehrin kültürel anlamda ön plana çıkmasını sağlamıştır. Öyle ki isminin yanında Arabistan'ın Gelinciği⁸, Küçük Buhara⁹, Antep Mahmiyesi¹⁰ gibi benzetmeler ile anılmış, gelen seyyahların gözünde gelişmişliği, havası, insanları, üretimi, cami, mektep, çarşı ve dükkanları üzerine övgü ile bahsedilen bir şehir olmuştur¹¹.

Ayıntâb, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferleri sırasında 20 Ağustos 1516 yılında şehre uğraması ve bölgenin Osmanlı sınırlarına dahil edilmesinin ardından¹² bir sancak haline

¹ Mehmet Biçici, "Gaziantep Şehrinin Gelişim Sürecinde Siyaset Kurumunun Etkisi", *Tarihten Günümüze Ayıntâb-Gaziantep Bildiri Kitabı*, Ankara, 2018, s.1185.

² Leslie Peirce, *Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, University of California 2003, s.22.

³ Tuncer Doğan, *Gaziantep Türk İslam Dönemi Mimari Süslemeleri I*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Van 2013, s.11-12.

⁴ Yıldray Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Ayıntâb'ın (Gaziantep) Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1839-1876)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Trabzon 2017, s.8.

⁵ Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", *DİA*, C.13, İstanbul 1996, s.466.

⁶ Üftade Çukurova, *Gaziantep Kentinde Sosyal Yapı (1856-1950)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1999, s.22.

⁷ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep 27*, Ankara 2006, s.XXVI

⁸ Sinan Doğan, "Memlûk Hâkimiyeti, Gaziantep'in Sosya Ekonomisine Etkisi", *Tarihten Günümüze Ayıntâb Gaziantep Sempozyumu*, GBB Gazikültür A.Ş., Gaziantep 2018, s.34.

⁹ Bilgehan Pamuk, "Ayntâb Şehir Hayatında Vakıflar (XVI. Yüzyıl)", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri 21-22 Aralık 2009 Gaziantep/23-24 Aralık 2009 Halep*, İstanbul 2014, s.14.

¹⁰ Hale Şivgin, *19. Yüzyılda Gaziantep*, GBB Yay., Ankara 1997, s.22.

¹¹ Metin Kopar, "Antep Literatüründe Seyahat Anlatıları", *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, C.3 (1), 2020, s.11-24.

¹² Hilmi Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdari Yapısı ve İktisadi Durumu", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Gaziantep 2000, s.83.

getirilip Arap vilayetine sonrasında Dulkadir Beyliği teşkil edilince bu beyliğe, 1818 yılında ise kaza haline getirilip Halep'e bağlanmıştır¹³.

19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal, idari, askeri birçok alanda değişimlerin yer aldığı bir süreç iken; aynı zamanda devletin yapısında merkezi yönetimin zayıfladığı, taşradaki bölgesel yöneticilerin söz sahibi olduğu, asayiş ve toplum düzeninde ciddi problemlerin yaşandığı bir dönem olmuştur¹⁴. Devletin karşılaştığı bu problemler Ayıntâb'da da hissedilir olmuş, bunun yanında şehirde baş gösteren salgın hastalıklar, kıtlık, depresyon, iç isyanlar gibi olumsuzluklar yaşanmış ancak nüfus artışları, şehir mimarisinin gelişimi¹⁵, ticari, ilmi, kültürel alanlarda ilerlemeler de kendisini göstermiştir¹⁶. Ayıntâb, 19. yüzyılda Güneydoğu Anadolu, Orta Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesinin önde gelen yerleşim noktalarından biri olmuştur¹⁷.

1911 yılında Halep valisi Hüseyin Kazım Efendi, Ayıntâb hakkında, yüz bine yaklaşan bir nüfusuyla Halep'ten sonra bölgenin en büyük ve en önemli şehri olduğundan, Kolej'in de etkisi ile eğitimin ve özellikle tıbbın yaygınlaşmış olduğunu belirtmiştir¹⁸. 20. yüzyıl başlarında özellikle İngiliz ve Fransız işgallerine dek şehir önemini korumuş; fakat işgaller boyunca büyük oranda tahribata uğrayan Ayıntâb, işgaller sonrası birçok alanda hızla gelişmeye, üretmeye devam etmiştir. Ayıntâb'ın Osmanlı son dönemi ile ilgili özellikle salnamelerde önemli bilgiler bulunmaktadır. Bununla birlikte tarih boyunca Ayıntâb'a gelen seyyah ya da devlet memurlar gibi şahsiyetler de şehir hakkında malumat vermektedir.

Çalışmanın konusunu oluşturan ve Ayıntâb merkezine yakın bir bölgede görevli bulunan şair ve gezgin olan el-Gazzi'nin, Nehru'z-zehab fî târîhi Haleb isimli eseri incelenmiş olup eserde, Ayıntâb ve çevresi hakkında verdiği önemli bilgiler incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmada günümüz Gaziantep'in sınırları dahilinde bulunan köy ve ilçeler seçilerek bunlar hakkında müellifin vermiş olduğu bilgiler Türkçeye çevrilerek aktarılmıştır.

Müellifin Hayatı ve Eseri Hakkında

Asıl adı Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed bin Mustafa el-Pâli el-Halebî el-Gazzî olan yazar, 1270 yılında Halep'te doğmuştur. Ünlü bir aileden gelen el-Gazzî'nin babası tarım ve ticaret alanlarında bilgili, liyakat sahibi Şeyh Hüseyin el-Pâli, Gazze şehrinde doğmuş ardından el-Ezher Üniversitesinde okumuş 35 yaşında hayatını kaybetmiştir. Küçük yaşta yetim kalan el-Gazzî, üvey babasının himayesinde büyümüştür. Küçük yaşlarda Kuran-ı Kerim'i ezberlemiş, zekâsı ve bilgisi ile Halep valisini etkilemiştir¹⁹. Muhammed el-Kühayl ve Mustafa el-Kurdî gibi dönemin önemli alimlerinden dersler almış ve hadis, fıkıh, feraiz, akide ilimlerinin

¹³ Özdeğer, "Gaziantep", s.469.

¹⁴ Nazmiye Taş, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Eşkıyalık Faaliyetleri*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kars 2015, s.37.

¹⁵ Yüksel Babanoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ayıntâb'da İmar ve Bayındırlık Faaliyetleri", *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 2020, s.3. 1-10.

¹⁶ Özgür Kazıcı, İsmail Hakkı Üzüm, "Ayıntâb Zülkadriye Kütüphanesi İâne Kayıt Defterinin Tetkiki (19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başı)", *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2020, s.3.

¹⁷ Şıvgın a.g.e., s.22.

¹⁸ İsmail Hakkı Üzüm, Özgür Kazıcı, "Ayıntâb, Antakya Kazaları ve Çevresi Hakkında Hüseyin Kazım Kadri'nin Halep Valiliği Döneminde Dâhiliye Nezareti'ne Gönderdiği Rapor", *Bellek Dergisi*, 3(1), 2021, s.41.

¹⁹ https://islamsyria.com/site/show_cvs/276 (Erişim tarihi: 08/03/2022)

yanı sıra tarih alanında da kendisini geliştirmiştir²⁰. Rumkale kazasında mahzen emini olarak görev yapmış ardından Halep'e dönmüştür. 1898 yılında Halep'te tercümanlık yapmış, 1901 yılında burada bir mektep kurarak müdürlüğünü üstlenmiş ve öğrenci yetiştirmiştir. Çalışmalarını başarılı bir şekilde yürüten Kâmil el-Gazzî, Osmanlı Devleti tarafından 4. Dereceden Mecidî nişanı ile onurlandırılmıştır²¹. Yaklaşık 20 yıl Halep'te çalışmalarını sürdüren Kâmil el-Gazzî, burada haftalık olarak çıkarılan el-Fırat Gazetesinin editörlüğünü ve Halep'teki Eski Eserler Komitesi'ne ait derginin de genel yayın yönetmenliğini yürütmüştür. Kâmil el-Gazzî'nin Nehru'z-zeheb fi târihi Haleb, Celâu'z-zalme fi hukûk-i ehli'z-zimmeti, Er-ravzatu'l-ginâu fi hukûki'n-nisâi isimlerinde önemli eserleri bulunmaktadır²².

Bu eserler içerisinde çalışmanın da konusunu oluşturan ve Marûniye Matbaasında neşredilip dört ciltten oluşan "Nehrü'z-zeheb fi tarih-i Haleb" isimli kitabın birinci cildi, Halep tarihi, Halep'in isimleri, coğrafyası ve Halep'in kazaları ile kazalarına bağlı olan yerler hakkında bilgi vermektedir. Kitabın ikinci cildinde Halep şehrinin mahalleri, surları, camileri, medreseleri, hastaneleri ve diğer yapıları hakkında malumat vermektedir. Üçüncü ciltte, İslam öncesi Halep'te hüküm sürmüş kavimler hakkında malumat verdikten sonra İslam fethi ve günümüze kadar olan süreci anlatmaktadır. Dördüncü cilt ise bir el yazması ve bir kısmı bulunsa da bazı kısımları kayıptır. El-Gazzî, tarihinde kronolojiyi takip etmekte diğer bölümlerinde ise yıllara göre olayları toplayarak ona göre tanzim etmektedir. Bazen bilgi aldığı kaynaklardan da söz ettiği bu kapsamlı tarihçe, eserin bölüm ve sayfa numarası ile basım tarihini vermektedir. Ancak, birçok durumda bunu ihmal eder. Bazı yerlerde aklı dışarıda tuttuğunu söyleyerek fikrini belirtmekten çekinmez²³.

Nehrü'z-zeheb fi tarih-i Haleb İsimli Eserde Ayıntâb

El-Gazzî, eserinde Ayıntâb hakkında şu bilgileri aktarmıştır²⁴: Konum olarak Halep'in kuzeyinde olan şehrin Halep'e uzaklığı 104 mildir. Kuzey Suriye'de bereketli ve bol suyu olan Ayıntâb, Halep vilayetinin ikinci büyük kazasıdır. Ayıntâb ilim ve bilgide ileri düzeyde olup şehirde birkaç okul, medrese, yetimlerin yetiştirildiği özel bir ev ve Protestan mezhebinden Amerikalı keşişler tarafından yönetilen Kolej isminde büyük bir okul vardır. Antep onlar için bir merkezdi. Bu okulda bütün ilimler ve sanatların yanında tıp bile öğretiliyordu. Okulun çoğu Ermeni olan yaklaşık altı yüz öğrencisi vardı. Ayıntâb şehri büyüklüğü ve Arabistan'ın gelini olarak tanındığından beri suyunun tatlılığı, havasının kaliteli oluşu, binasının güzelliği, mallarının çokluğu ve ucuzluğu ile tanınmıştır. "Ayıntâb" kelimesi "ayn" ve "tâb" olmak üzere iki kelimenin birleşimiyle meydana gelmiştir. Belki de kelimenin kökeni Keldani dilinden bozma "Antâb" yani "güzel pınar"dır.

Ayıntâb yöremizde pamuk ve ipeğin boyanması, kırmızı sahtiyan olarak bilinen deri işleme, bastık, pekmez gibi üzüm şirasından elde edilen şekerlemeler ve kısra derisi işi ile ünlüydü. Bolca üretilen bu ürünlerden ayrıca sabun, fıstık, ceviz üretilir. Şehirde "alaca"

²⁰ Necati Sümer, "Kâmil b. Hüseyin. Mustafa Pâli el-Halebî el-Ğazzî'nin Nehrü'z-zeheb fi târihi'l-Haleb Eserine Göre Urfa Livası'nın Özellikleri", *I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetlerinde Şanlıurfa Sempozyumu*, 1(1), 2016, s.319.

²¹ Abdalaziz Mohamed Awad Allah, "Kâmil El-Gazzî'nin "Kitab Nehru Ez-Zeheb Fi Tarih-i Halep"te Maraş", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, C.2, 2012, s.275.

²² Hayreddin ez-Zirikli, *El-A'lâm, Dâru'l-İlm li'l-melâvîn*, C.5, Lübnan, s.217

²³ Ayşe Ed-debbâg, *El-Hareketü'l-fikriyyetül fi Haleb*, Beyrut 1972, s.161.

²⁴ Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed bin Mustafa el-Pâli el-Halebî el-Gazzî, *Nehrü'z-zeheb fi tarih-i Haleb*, Matbaatu'l-Maruniyye, C.I, Halep 1926, s.446-455.

ismiyle bilinen kumaş ve aba dokunur. Bu ürünlerin ticaretleri Kilis ve Besni’de de yaygın olup her yıl kantarlarca kuru üzüm, şarap ve içki bazı Arap bölgelerine ve Avrupa’ya gönderilir, oraların da elması, üzümü Halep’e getirilir. Ayıntâb şehri Malatya, Maraş ve çevre şehirlerden gelen kervanların varış noktası konumundaydı. Bu bakımdan şehre bol miktarda meyve, bal, afyon ve her türlü boya ve odun taşınırdı. Ayıntâb’da otuz altı cami, elli yedi mescit, yirmi bir medrese ve okul, bir kütüphane, bir hastane, dört türbe, beş kilise, bir Yahudi havrası, bir kale, bir depo, bir mezbaha, altı havuz, otuz yedi okul, on üç hamam, yaklaşık iki bin iki yüz dükkân ve bedesten ismiyle bilinen müzayede ile mal satan dört dükkân, yirmi bir han, kahve kavurma dükkânı, kırk kadar kahvehane, on beş meyhane, elli kadar boyahane, on iki masere, beş bin kadar bostan ve yaklaşık üç bin tezgâh vardır.

Ayıntâb’daki yapı malzemesi Kilis’te olduğu gibi sert havara taşıdır ve binalarda taş daha azdır. Ayıntâb’da eski eserlerden bir tanesi Halep kalesine benzeyen kalesidir. Şehrin güneyinde biraz ötede Burcu’r-Rasâs ve Tilbaşâr olarak bilinen iki kale vardır. Burcu’r-Rasâs kurşundan yapılmış müstahkem bir kaleydi ve geçmişte Dülük’e bağlı olan Roma yapımı bir burçtu. Burası eskiden bir kiliseydi ve Romalılar Dülük’ü ele geçirene kadar Müslümanların elinde değildi. Burcu’r-Rasâs önce Romalılar tarafından sonra da Müslümanlar tarafından alınmış ve MS. 551’de Cuslin El-Frenci tarafından yıkılarak yerine kurşunla bir kale inşa ettirmiştir. Daha sonra burayı Nureddin Zengî fethetmiş ve kaleyi sağlamlaştırarak buraya köyleri ve kasabaları bağlamıştır. Tilbâşir olarak da bilinen Tilbaşâr’a gelince, bu kale ünlü bir kaleydi ve yerleşimi de meyve bahçeleri ve bol suyu olan bir kasabaydı. Tüm halk Sacur nehrinden su içmekteydi.

Ayıntâb şehri İslâm’dan önce hareketsiz bir şehirdi ve dolayısıyla İslam fethi zamanında adı kaynaklarda pek geçmemiştir. Dülük aşılmaz bir kaleydi ve 800 yılında kale yıkılınca buradaki halk bugünkü Ayıntab’a taşındı ve şehir o günden itibaren ilerlemeye ve gelişmeye başladı. Dülük, antik bir şehirdi. Tarihte adı pek zikredilmeyen şehir Roma yapımı bir kaleye sahipti. Kale yüksek taşlardan yapılmış, kemerler üzerine kurulmuştu. Kanal sularının kaleye yükseldiği ve etrafında meyve bahçeleriyle çevrili güzel binalar vardı. Davut (a.s) makamının orada olduğu ve ordusunu Kors’a buradan hazırlayarak Orya İbn Hanna’yı öldürdüğü söylenir. Kasaba Arap komutanlardan İyad İbn-i Ganem tarafından savaşmadan fethedilmiş ve haraca bağlanmıştır.

Bu bölgedeki antik eserler arasında çok sayıda havara taşlı mağara höyükler vardır. Ayıntâb’ın batısında şehre dört saat uzaklıkta buluna Çarpın köyünde mermer madeni bulunmaktadır. Ayıntâb’ın güneyinde bir saat uzaklıkta ise içinde kara taş bulunan avlularla çevrili Karataş adında bir yer vardır. Bu kazayı sulayan nehirler Fırat’a dökülen Sacur Nehri ve Aynü’l-Cevz nehirleridir. Halep’e gelen ve başka pınarlardan da beslenen Aynü’l-Leben nehrinin kenarlarında kavak ağacı yetiştirilmektedir. Bu ağaç çabuk büyür ve odunlarında Halep’e bolca gelir. Ayıntâb’da her evin kendine ait suyu tatlı ve soğuk olan ve çoğu beş arşını geçmeyen bir kuyusu vardır. Ayıntâb’da kışlar çok soğuk geçer ve kar yağar. Ayıntâb’da buz işi ile de uğraşılırdı ve buzlar yazın Halep’e taşınırdı. Daha sonra Halep’te sanayi tesislerinin kurulmasıyla bu durum ortadan kalktı. Ayıntâb nüfusunun alt sınıfının ahlakı sert ve azdır. İçki içmek halk arasında neredeyse yaygındır. Kazada yaygın dil Türkçe, Ermenice, Kürtçe ve Arapçadır. Bu şehrin konuştuğu Türkçe İstanbulluların “kaba Türk” dedikleri fasih olmayan Türkçedir.

Ayıntâb’ın ünlü aileleri

El-Gazzi'nin yazmış olduğu eserde Ayıntâb'daki ünlü aileler de tespit edilmiştir. Bu aileler şu şekildedir:

Kethüdâ oğulları: Önde gelenleri arasında Muhtar Bey ve Abdurrahman Efendi vardır.

Ali Efendi oğulları: Önde gelenleri arasında İshak Bey ve Hakkı Bey vardır.

Müftü oğulları: Önde gelenleri arasında Hayri Efendi ve El-Hâc Mahmud Efendi vardır.

Iztırâb oğulları: Önde gelenleri arasında Şefik Bey ve Mecid Bey vardır.

Cenânî oğulları: Önde gelenleri arasında Ali Bey ve Rıza Bey vardır.

Mısırî oğulları: Önde gelenleri arasında Arif Bey ve El-Hâc Ömer Efendi vardır.

Şeyh Efendi oğulları: Önde gelenleri arasında Mevlevihane hocası Mustafa Efendi ve Feyzullah Efendi vardır.

El-Hâc Halil Ağa oğulları: Önde gelenleri arasında Ahmed Ağa ve Zeki Ağa vardır.

Rumkale Kazası

Bu kaza Türkler arasında Rumkale olarak bilinir ve merkezi Urfa'nın kuzey batısındaki Halfeti'dir. Urfa'ya uzaklığı 18 saat ve Halep'e uzaklığı 38 saattir. İlçenin de eklendiği Roma kalesi, heybetli bir dağın tepesinde, eteğinde Fırat'ın yer aldığı, batısından akar ve onun için bir hendek gibi yarım daire şeklinde etrafını sarar. Hisar, Müslüman ülkelerin ortasında yapayalnız bırakılarak Ermenilerin elinde kalmıştır. Müslümanlar bu şehri dokunulmazlığı ve teknik açıdan elverişli olmaması sebebiyle pek önemsememişlerdir. İlk Müslümanlar burayı kutsal bir yer olarak görmüşlerdir. Şehir böylece 691 yılına kadar Ermenilerin elinde kalmıştır. İçinde Müslümanların Haçlı Seferleri ve diğerlerinin savaşlarına katılma fırsatından yararlanan Ermenilerin çok fazla yolsuzluğu bulunmuş ve o zaman Mısır'ın soylu hükümdarı şehri Müslümanların egemenliğine sokmuş ve şehir 1250 yılının sonuna kadar Müslümanların hakimiyetinde bulunmuştur.

Nizip

Belkıs harabelerinin batısında, Birecik Kazasına bağlı olan yerlerden biri olan ve Nizip olarak bilinen bir kasabadır. Bu kasaba iki büyük olay ile ünlüydü. Bunlardan biri Sasani kralı II. Sapur ile Roma imparatoru arasında 176 yılında meydana gelen vakiydir. Diğeri ise Osmanlı askerleri ile Mısırlı İbrahim Paşa askerleri arasında H. 1246 tarihinde vuku bulan savaştır. Nizip şimdi bol zenginliğe sahip bir kasabadır.

Cerablus

Cerablus, Birecik Kazasının tarihi içinde Ağcaköy ile Belkıs arasında adı geçmektedir. Şehre Yunanlılar arasında Hierapolis ve Asurlular arasında da Karkamış ismi verilmiştir. Araplar ise muhtemelen bu şehre Eski Menbic ya da Yukarı Menbic ismini vermişlerdir. Asur Devleti döneminde büyük, mamur ve verimli bir şehir olan Cerablus, taş yapıları ve surları ile bir rahipler şehriydi. Kraliçe Samrin'in kızı Yakup oğlu Levi'nin doğumunun yirmi birinci senesinde Fırat kıyısında büyük bir bina inşa edildiği söylenmektedir. Buhtunaser'ın saltanatının ellinci senesinde Mısır kralı Aksak Firavun öldürüldü ve Yukarı Menbic (Cerablus) yıkılıp sonra tekrar inşa edilerek şehre Hierapolis ismi verildi.

Şam bölgesinin Kisra tarafından alınıp bölgeye “münebbih” isminin verildiği buraya Babek oğlu Ezdeşir oğullarından Yezdanyar tarafından bir ateşten ev yaptırdığı söylenmektedir. Cerablus şehrinde yapılan kazılarda hiyeroglif yazıları ile Hierapolis (Menbic) şehrinin isimlerinden alıntı yapılan birçok antik eser ve içinde Suriyeliler için yapılmış bir tapınak bulundu. Buranın Hitit Krallığının Suriye’de başkenti olduğu söylenmektedir. Suriye tarihinde Fırat Nehri üzerinde Sagor (Sacur) Nehrinin kuzeyinde, Halep’in Kilis Kazasının Azez beldesinin doğusunda yer alır. Kerma (Belkıs) bölgesinin ise güneyinde yer alır. Cerablus 15 senesinde Ebu Ubeyde komutasındaki Habib bin Mesleme tarafında fethedilmiş ve şehir halkı Roma toprağına kaçmış ve o dönem Müslümanlar tarafından El-Cisr köyü olarak adlandırılmıştır. 17 senesinde İyad bin Ganem tarafında şehir tekrar fethedilmiştir. Hicri 1329 yılına kadar Bağdat Demiryolu istasyonu olarak anılan şehrin küçük olduğunu fark ettik. Şehir imar edilerek sadece iki yılda birçok ev dükkân, fırın vb. binalar yapıldı. Şehir, bundan önce Avrupa başkentleri müzelerine çömlek, antik, cam, bakır, taş heykeller ve diğer Asur ve Hitit antik eserlerinin gönderildiği antik kalıntıların ve kazı alanlarının arasında bulunmaktadır. Hicri 1333 yılında bu yapıların arasına Fırat Nehri üzerinde büyük bir köprü inşa edildi.

Ayıntab Kazası Nahiyeleri ve Yakın Çevresine Ait Nüfus Verileri

El-Gazzi, Ayıntâb ve nahiyeleri ile çevresi hakkında detaylı nüfus bilgileri de vermiştir²⁵. Söz konusu nüfus verileri kazadaki mahalleler veya nahiyedeki karyeler sınıflandırılarak verilmiştir. Ayrıca her mahalle veya karyede yaşayan kişilerin mensup oldukları dine ve mezhebe göre sayıları da belirtilmiştir. Gayri Müslimlerden Ermeniler (r), Katolikler (k), Protestanlar (v), Yahudiler (d) harfi ile belirtilmiştir. Nehru’z-zeheb fi târihi Haleb isimli esere göre verilen nüfus miktarları şu şekildedir:

Tablo 1: Ayıntâb Nüfus Yapısı

Mahalle Adı	Müslüman	Ermeni (r)	Katolik (k)	Protestan (v)	Yahudi (d)
Tarla-yı Atik	585	611	7	267	120
Çukur	332	1150	67	430	24
Kurb-ı Kozanlı	931	293	-	335	-
Kurb-ı Molla Ahmed	305	71	-	66	-
Kozanlı	378	1028	14	238	-
Musullu	467	72	21	26	6
Kurb-ı Zincirli	557	902	18	255	5
Ehl-i Cefâ	799	309	-	61	-
Kurb-ı Tarla-yı Cedit	87	82	17	-	52
Seng-i Tavîl	211	348	-	71	34
Seng-i Hoşkadem	221	55	-	-	96
Seng-i Nakkaş	215	130	-	-	-
Bostancı	582	296	8	13	-
Tıslaki	245	104	-	16	14
Tarla-yı Cedit	584	-	-	-	-
Delbes	379	-	-	-	-
Kılıçoğlu	308	-	-	-	-
Kaya Sokağı	230	-	-	-	-

²⁵ Bu nüfus verileri 19. Yüzyılın sonuna ilişkindir. Çünkü yazar, 1878-1882 yılları arasında Rumkale’de bulunmuş ve 1882 yılında Halep’te Fırat Gazetesinde yazarlık yapmıştır. Detaylı bilgi için bakınız:

https://islamsyria.com/site/show_cvs/276

Daracık Sokak	223	-	-	-	-
Arab	260	-	-	-	-
Şarkiyan	445	-	-	-	-
Müzellef	153	-	-	-	-
Kurb-ı Şarkiyan	119	-	-	-	-
Kıfârhâne	190	-	-	-	-
İmam Bölüğü	315	-	-	-	-
Kabasakal	365	-	-	-	-
Kocaoğlan	454	-	-	-	-
Ümrüklü	120	-	-	-	-
Kepâneke	584	-	-	-	-
Hamamcı	264	-	-	-	-
Hacı Vehhab	115	-	-	-	-
Hızır Çavuş	314	-	-	-	-
Nergis	185	-	-	-	-
Gülşen	360	-	-	-	-
Tesâhçı	149	-	-	-	-
Karacalı	250	-	-	-	23
Gerceğin	148	-	-	-	-
Baçavra	102	-	-	-	13
Kazâz	248	-	-	-	132
Düğmeci	182	-	12	-	40
Şihcan	145	37	18	-	50
Fare	175	175	-	11	83
İbn-i Kör	200	263	10	79	-
Karasakal	198	6	-	-	-
Kurb-ı Bostancı	394	-	-	-	-
Kastel	203	50	-	-	-
Kızılca Mescit	595	-	-	-	-
Cabi	535	-	-	-	-
Kayseriye	335	-	-	-	-
İbn-i Şeker	680	56	-	-	-
Kurb-ı İbn-i Şeker	145	77	-	14	12
Kürtünciyan	710	-	-	-	-
Kanalıcı	282	-	-	-	-
Gürgan	1081	-	-	-	-
Boyacı	415	-	-	-	-
Yahni	705	-	-	-	-
Mağara Başı	287	-	-	-	-
Yalnızhane	185	73	-	30	-
Hayik Baba	155	106	-	94	-
Akyol	990	573	6	146	-
İbn-i Eyyüb	390	1005	36	374	-
Hayik Zimyan	17	387	-	112	-
Eblehan	38	777	18	114	-
Hayik Müslüman	99	1189	37	232	-
Kabacık	9	319	21	362	-
Kurb-ı Kayacık	147	101	20	52	-
Kurb-ı Bey	105	45	-	38	-
Bey	171	261	-	86	-
Cevizlice	670	-	-	-	-
Hacı Halil Hane	235	-	-	-	-
Kurb-ı Cevizlice	139	-	-	-	-
Suyabatmaz	309	-	-	-	-
Tevbe	662	-	-	-	-

Kurb-ı ‘Aliyü’n-neccâr	247	-	-	-	-
Kebkeb	464	-	-	-	-
Hacı Baki	355	-	-	-	-
Bayrak	399	-	-	-	-
Çakmak	242	-	-	-	-
Kara Maraş	183	-	-	-	-
Safer Paşa	71	-	-	-	-
Emin Dede	76	-	-	-	-
Şeyh Selman	391	-	-	-	-
Toplam	26.795	10.951	330	3.522	704

Tablo 2: Kızılhisar Nahiyesi

Yerleşim Adı	Müslüman
Kızılhisar-ı Kebir	1689
Körkün	568
Tuffah	20
Gökdüz	6
Nurgana	256
Babilge	398
Kilisecik	255
Çukuryakın	393
Hacar	478
Sazgın	272
Direkli	30
Zırambı	110
Hülümen	61
Mazmahor	56
Toplam	4.592

Tablo 3: Orul ve Reşi Nahiyeleri

Yerleşim Adı	Müslüman	Ermeni
Kefercebel	292	-
Battâl	471	-
Arl	921	-
Tohtamur	331	-
Romanlı	82	-
Rumevlek	233	-
Sinân	110	-
Küllü	395	-
Keferbostân	115	49
Orul	619	228
Tılfâr	627	-
Ceyder	449	-
Kerât	837	-
İbrahimşehir	192	-
Güreniz	718	-
Mahammedo	179	-
Ağcakent	656	-
KızılcaKent	269	-
Hıyâm	812	-
Binamlı	99	-
Turlu	451	-

Kertişe	550	-
Çanakçı	242	-
Cağıt	606	-
Güşdam	245	-
Mağara Deresi	65	-
Derbil	116	-
Toplam	10.682	277

Tablo 3: Hezek Nahiyesi

Yerleşim Adı	Müslüman	Ermeni
Beylânköy	174	-
Narlıca	151	-
Yaylacık	308	-
Burç	956	-
Kilisecik	233	-
Karakuyu	335	-
Kayakent	97	-
Kara Dinek	306	-
Kara Hezek	359	9
Bortı	117	-
Sâhip Arslan	43	-
Yeni Yapan	318	-
Sebke	94	-
Dostallı	137	-
Bekişli	160	-
Küçük Karahisâr	468	-
Zenge	353	-
Kelpin	389	-
Ufacık	156	-
Pavirge	76	-
Şeker	258	-
Lohan	471	-
Morcalı	150	-
Güllüce	58	-
Gerceğın	288	-
Tıhnatan	221	-
Cartıl	165	-
Akpınar	130	-
Döğer	182	-
Mihrimân	103	-
Toplam	7.256	9

Tablo 4: Çarpın Nahiyesi

Yerleşim Adı	Müslüman
İbrahimli	538
Isbatırın	550
Isbatırın Mezrası	209
Sam Mezrası	243
Büyük Araplar	290
Büyük Oba	77
Şöhme	266
Emirli	22
Turnalık	141

Çarpın	546
Dımişkılı	197
Gücece	221
Zülfikar	111
Çakal	127
Semavin	43
Ebü Meskûn	327
Toplam	3.908

Tablo 5: Cekde Nahiyesi

Yerleşim Adı	Müslüman
Beylerbeyi	569
Dülük	473
Kara Höyük	144
Atabek	423
Bedirköy	463
Yalangoz	190
Suboğaz	327
Güngürge	318
Karacaviran	122
Gögsüncük	352
Karacaburç	316
Hamurkesân	162
Ağcaborç	200
Caba	94
Cabagir	430
Sülükü	63
Mertmenge	290
Kırlı Alıcı	182
Tel Höyük	100
Yukarı ‘Arablar	63
Aşağı ‘Arablar	384
İncesu	167
Cekde	315
Güceği	756
Sam	489
Toplam	7.391

Tablo 6: Kızılk Nahiyesi

Yerleşim Adı	Müslüman
Mavziye	67
Kuzu Yazı	93
Kara Dinek	128
Karacıklı	58
Çaykuyu	82
Uğruca	225
Acem Höyüğü	34
Üç Kilse	108
Emregöz	123
Dündârî	69
Koçlu	181
Höcüklü	113
Tül ‘İsâ	95

Toplam	1.376
---------------	--------------

Tablo 7: Tilbaşâr Nahiyesi

Yerleşim Adı	Müslüman
Tutluca	48
Beledîn	80
Uruş	91
Rûm Evlek	54
Til Sevâd	46
Dikmetaş	8
Güneyse	7
Kınnâb	15
Kılavuz	34
Vâsılı	10
Harâr	38
Ağcahüyük	10
Zanbûr	7
Küçük Ma'sere	46
Karaçomak	31
Hengirmen	4
Beşdeli	16
Karacavîrân	30
Tünb	282
Mülk	16
'Arkîk	193
Gemrik	38
Ulu Ma'sere	299
Bûstâncık	81
Kapcağız	79
Kilisecik	35
Kazıklı	83
Kemnûn	93
Kılcan	9
Bakıda	111
Beşgöz	15
Kumru	59
Bereke	6
Hacî Hüseyin	29
Güdâvir	7
Bevâgir	7
Almalu	27
Çapalu	44
Tokurcum	2
Kozluca	17
Mizmiz	168
Sarıt	287
Günâyik	307
Zâgiye	2
Semâdîn (Semâvîn) Tilbaşâr	198
Tilbaşâr mezra'ası	44
Şifedîn	158
Kürt 'Osmân	26
Kara Burun	27
Toplam	3.324

Tablo 8: Reşî Nahiyesi

Yerleşim Adı	Müslüman	Ermeni
Zergil	378	-
Kilisecik	104	-
Acemî	59	-
Aşağı Çardak	285	-
Yukarı Çardak	110	-
Kızılin	120	-
Habîb	69	-
Kahtin	172	-
Ehneş	-	190
Karaburç ve Karamezra	50	-
Zerdegüm	38	-
Köseler	127	-
Miseyri	148	-
Hisar	73	-
Elif	126	-
Sarılar	589	-
Hasanoğlu	48	-
Toplam	2.496	190

Tablo 9: Merzuman Nahiyesi

Yerleşim Adı	Müslüman
Rumkale	122
Kasaba	225
Köhmelik	42
Ballık	200
Kastel	134
Karayusuflu	110
Tandırcık	15
Bakırca	61
Bozathı	10
Lolacık	66
Karakuyu	109
Cingife	167
Binalı	157
Yusufağa	159
Karahüseyinli	34
Mandollu	82
Yarımca	66
Küllütepe	149
Eğridere	126
Ali Hamo	64
Tahtik	84
Üçgöl	62
Gerrek	76
Burunviran	164
Kocakışla	22
Toplam	2.506

Tablo 10: Araban Nahiyesi

Yerleşim Adı	Müslüman
--------------	----------

Zekteriş	122
Süpürgüç	368
Rumevlek	47
Yukarı Karavaiz	200
Aşağı Karavaiz	64
Dip Çepni	45
Başpınar	55
Gümüşpınar	105
Fakılı	55
Eski Atungan	60
Dokan Aşireti	55
Altındaş	236
Lolan	68
Bağluca	65
Ziyaret	112
Kurucaviran	251
Azezi	189
Argıl	88
Kumluca	51
Dağdancık	74
Hemani Aşireti	128
Bedran	161
Sarıl	186
Aşağımülk	112
Yukarımülk	96
Hocikli	90
Karababa	53
Şefkatli	40
Tudaklı	65
Turanlı	29
Dokanlı	41
Turanlı	13
Toplam	3.324

Tablo 11: Birecik'in Köyleri²⁶

Mahalle Adı	Müslüman	Ermeni (r)
Nizip	1982	178
Kehriz	104	-
Mağaracık	40	-
Mızar	813	-
Hıyar	104	-
Söğütlü	86	-
Kefeşih	74	-
Humuzlu	40	-
Kurab	501	-
Kürdülü Kersentaş	8	-
Çirkiş	148	-
Kubbin	136	-
Telmiyan	174	-
Kefre	129	-
Kertel	55	-
Kirkiş	113	-
Taybe	83	-

²⁶ Bu kısımda şu an Nizip'e bağlı olan köyler belirtilmiş olup Birecik'e bağlı olan köyler listeye dâhil edilmemiştir.

Melike	39	-
Humeyli	46	-
Til Magara	113	-
Kefertut	72	-
Hazımoğlu	30	-
Cisrin	40	-
Dazhöyük	52	-
Girlavik	22	-
Çokşuruk	130	-
Sarıkoç	38	-
Alagöz	38	-
Hanuz	53	-
Şinkak	9	-
Mihrab	44	-
Yazır	61	-
Kayunbat	56	-
Tilhabeş	108	-
Kerzin	69	-
Mizirin	123	-
Tilsümen	59	-
Ticar	59	-
Merchamis	115	-
Kefrik	88	-
Ağcaköy	88	-
Belkıs	180	-
Karaamud	15	-
Elifoğlu	164	-
Şar'a	128	-
Şemik Göçeri	67	-
Zöhrecik	50	-
Karanfil	91	-
Yarımca	12	-
Silsile	22	-
Nohu	15	-
Çiftlik	118	-
Kılcan	121	-
İkizce	158	-
İzan	102	-
Karacurun	59	-
Düveyli	90	-
Toplam	7.534	178

Sonuç

Tarih boyunca zengin bir geçmiş ve kültür birikimine sahip olan Ayıntâb, tüm olumsuzluklara, işgallere, asayiş ve düzen bozukluklarına rağmen bölgenin önemli yerleşim merkezlerinde biri olmaya devam etmiştir. 19. yüzyılda Halep'in büyük bir kazası olan Ayıntâb, önemli miktarda üretim mekanizmalarına ve nüfusa sahip olmuştur. Birçok alanda canlılığını korumuş özellikle bölgeye gelen misyonerler de eğitim ve sağlık alanında yaptıkları misyonerlik faaliyetleri ile Ayıntâb'ın bölgedeki önemini göstermiştir.

Ayıntâb hakkında dönem dönem birçok farklı yazı aktarılmış; şehrin genel yapısı, detayları ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Yine Rumkale'de görev yapmış olan ve Ayıntâb hakkında bilgiler veren El-Gazzi, Nehrü'z-zeheb fî tarihi'l Haleb isimli eserinde Ayıntâb'ın

coğrafi konumu, şehirde faaliyet sürdüren misyonerler ve bunların yaptırmış olduğu okullar, Ayıntâb'ın üretimi, ihracatı, şehirde yer alan mimari yapıları hakkında bilgiler aktarmıştır. Ayıntâb, Rumkale, Nizip ve Cerablus ile ilgili genel bilgiler veren El-Gazzi, özellikle Ayıntâb'ın tarihi, havası, toprağının bereketi, konumu gibi özelliklerini de açıklamıştır. El-Gazzi'nin vermiş olduğu bilgiler içerisinde en fazla bilgi bölgenin nüfus verileri ile alakalıdır. Oldukça detaylı bir şekilde verilen nüfus verileri mahalle ve köy olarak sınıflandırılmış, Müslüman ve gayr-i Müslim olarak tasnif edilen nüfus içinde ise gayr-i Müslim nüfus mezheplerine göre yine sayıları ile birlikte verilmiştir.

19. yüzyılın son döneminde Ayıntâb merkezi nüfus verilerine göre toplamda 42 binin üzerindeki nüfusun yarısından fazlasını Müslümanlar oluşturmaktadır. Kızıllıhisar, Orul ve Reşi, Hezek, Çarpın, Cekde, Kızık, Tilbaşâr, Reşi, Merzuman, Araban ve Birecik'in bazı köylerinin de nüfus verileri aktarılmıştır. Buna göre Orul ve Reşi, Hezek, Birecik'in köylerinde oldukça az bir sayıda Ermeni dışında nahiyelerin tamamını Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu çalışma ile Ayıntâb ve nahiyelerinde hangi mahalle/köyün daha yoğun nüfusa sahip olduğu ya da hangisinde Müslim/gayri Müslim yoğunluğu olduğu tespit edilebilmektedir. Ayrıca bu eser 19. yüzyılın son dönemine ait Ayıntâb nüfus verileri hakkında yapılacak çalışmalara önemli bir kaynak niteliğindedir.

Kaynakça

Awad Allah, Abdalaziz Mohamed, “Kâmil El-Gazzi'nin “Kitab Nehru Ez-Zehab Fi Tarih-i Halep”te Maraş”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, C.2, 2012, s.273-289.

Babanınoğlu, Yüksel, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ayıntâb'da İmar ve Bayındırlık Faaliyetleri”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 2020, s.1-10.

Bayraktar, Hilmi, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdari Yapısı ve İktisadi Durumu”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Gaziantep 2000, s.83-96.

Biçici, Mehmet, “Gaziantep Şehrinin Gelişim Sürecinde Siyaset Kurumunun Etkisi”, *Tarihten Günümüze Ayıntâb-Gaziantep Bildiri Kitabı*, Ankara, 2018, s.1185-1226.

Çam, Nusret, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep 27*, Ankara 2006, s.XXVI

Çukurova, Üftade, *Gaziantep Kentinde Sosyal Yapı (1856-1950)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1999.

Doğan, Sinan, “Memlûk Hâkimiyeti, Gaziantep'in Sosya Ekonomisine Etkisi”, *Tarihten Günümüze Ayıntâb Gaziantep Sempozyumu*, GBB Gazikültür A.Ş., Gaziantep 2018, s.27-45.

Doğan, Tuncer, *Gaziantep Türk İslam Dönemi Mimari Süslemeleri I*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Van 2013.

Ed-debbâg, Ayşe, *El-Hareketü'l-fikriyyetül fi Halep*, Beyrut 1972.

El-Gazzî, Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed bin Mustafa el-Pâli el-Halebî, *Nehrü'z-zeheb fî tarih-i Haleb*, Matbaatu'l-Maruniyye, C.I, Halep 1926.

Ez-Ziriklî, Hayreddin, *El-A'lâm, Dâru'l-İlm li'l-melâyîn*, C.5, Lübnan.

Kazcı, Özgür, Üzüm, İsmail Hakkı, “Ayıntâb Zülkadriye Kütüphanesi İâne Kayıt Defterinin Tetkiki (19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başı)”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2020, s.1-24.

Kopar, Metin, “Antep Literatüründe Seyahat Anlatıları”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, C.3 (1), 2020, s.11-24.

Özdeğer, Hüseyin, “Gaziantep”, *DİA*, C.13, İstanbul 1996, s.466-469.

Pamuk, Bilgehan, “Ayntâb Şehir Hayatında Vakıflar (XVI. Yüzyıl)”, *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri 21-22 Aralık 2009 Gaziantep/23-24 Aralık 2009 Halep*, İstanbul 2014, s.14.

Peirce, Leslie, *Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, University of California 2003.

Sümer, Necati, “Kâmil b. Hüseyin. Mustafa Pâli el-Halebî el-Ğazzî'nin Nehrü'z-zeheb fî tarih-i Haleb Eserine Göre Urfa Livası'nın Özellikleri”, *I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetlerinde Şanlıurfa Sempozyumu*, 1(1), 2016, s.318-329.

Şıvgın, Hale, *19. Yüzyılda Gaziantep*, GBB Yay., Ankara 1997.

Taş, Nazmiye, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Eşkıyalık Faaliyetleri*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kars 2015.

Üzüm, İsmail Hakkı, Kazcı, Özgür, “Ayıntâb, Antakya Kazaları ve Çevresi Hakkında Hüseyin Kazım Kadri'nin Halep Valiliği Döneminde Dâhiliye Nezareti'ne Gönderdiği Rapor”, *Bellek Dergisi*, 3(1), 2021, s.32-45.

Yıldırım, Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Ayıntâb'ın (Gaziantep) Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1839-1876)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Trabzon 2017.

https://islamsyria.com/site/show_cvs/276 (Erişim tarihi: 08/03/2022).